

4. Хамітов Н. В. Філософська антропологія: актуальні проблеми. Від теоретичного до практичного повороту. – 2-е видання, виправлене і доповнене / Н. В. Хамітов. – К.: КНТ, 2018. – 394 с.

5. Хамітов Н. В. Самотність у людському бутті. Досвід мета-антропології. – 3-е вид. перероб. та доп. – К.: КНТ, 2018. – 370 с.

References

1. Lebon G. *Psikhologiya mass* // *Psikhologiya mass. Khrestomatiya*. – Samara: BAKHRAKH, 1998. – 592 s.

2. Moskovichi S. *Nauka o massakh* // *Psikhologiya mass. Khrestomatiya*. – Samara: BAKHRAKH, 1998. – 592 s.

3. Pyrozhekov S. I., Hamitov N. V. *Ukrain'na: vid stuchnoi' ta real'noi' konfrontacii' do konsolidacii'* // *Zerkalo tyzhnja*. – 22 lypnja 2017. – №28 (324). – S.4.

4. Hamitov N. V. *Filosof's'ka antropologija: aktual'ni problemy. Vid teoretichnoho do praktichnoho povorotu*. – 2-е vydannja, vypravlene i dopovnene / N. V. Hamitov. – К.: КНТ, 2018. – 394 s.

5. Hamitov N. V. *Samotnist' u ljuds'komu butti. Dosvid meta-antropologii'*. – 3-е vyd. pererob. ta dop. – К.: КНТ, 2018. – 370 s.

Dandekar D. D., aspirant of the Chair of the Philosophical Anthropology, National Pedagogical Dragomanov University (Ukraine, Kyiv), dharmeshdandekar@yahoo.com

Political leadership in the social life of man: constructiveness and destructiveness

The article analyzes the key concepts of the problem of political leadership in its constructive and destructive dimensions. From the methodological positions of meta-anthropology, the author defines the notion of «leadership», «political leadership», «being of man», «constructive dimensions of political leadership», «destructive dimensions of political leadership», and shows the logic of their interaction.

Keywords: leadership, political leadership, human being, social existence of man, constructive dimensions of political leadership, destructive dimensions of political leadership, meta-anthropology.

* * *

УДК 321

Кострюков С. В.,

доктор філософських наук, доцент, доцент кафедри цивільного, господарського та екологічного права, Державний ВНЗ «Національний гірничий університет» (Україна, Дніпро), kostryukov2610@ukr.net

Теорія суспільного договору: європейський і український контексти

Розглянуто проблему присутності в українському політико-філософському контексті теорії суспільного договору. Застосовано історико-філософський та компаративістський методи для дослідження наукових теорій і що мали місце в європейському політико-філософському просторі, а також аналіз наукової літератури. Метою статті виступає вивчення здобутків європейських філософів протягом періодів Античності, Середньовіччя, Відродження, Просвітництва, а також виявлення відповідних тенденцій осмислення проблеми виникнення держави на основі суспільного договору в історії суспільно-політичної думки України. Автор дійшов висновку, що в залежності від періодів розвитку європейської теорії суспільного договору, сам концепт, бачення такого договору змінювались. Виявлено наявність відповідних тенденцій в українській політичній філософії, зокрема в політико-філософському спадку Ст. Орхівського і Ф. Прокоповича. Показано, що специфікою української суспільно-політичної думки є її ідеалістичність: не приватна власність стає базовим фундаментом теорії суспільного договору, а концепти «правди» і «справедливості» яка у Ст. Орхівського отримує суто гуманістичне бачення, а у Ф. Прокоповича виступає апологією самодержавства.

Ключові слова: теорія суспільного договору, природне право, закон, демократія, держава.

Процес транзиту від тоталітарного режиму СРСР до демократії в Україні триває вже 27 років. Суспільно-політичні події останнього часу (Революція гідності,

війна на Сході) підтверджують необхідність структурних змін в державі, а суспільство в умовах нестабільності потребує широкого консенсусу навколо нової оновленої системи ідей і цінностей. Це стверджується в роботах дослідників: М. Багмет, Н. Бутенко, О. Іщенко, М. Карамзіної, В. Корнієнко, Н. Лютко, А. Селюкової, О. Ярош та інших. Все більш значнішою цінністю в суспільстві стає людська особистість, її свободи, права, інтереси. Свідченням ефективності демократичного шляху суспільного розвитку є потужність і різноманітність провідних економік світу, високі стандарти життя. Необхідність в захисті своїх інтересів в державі, свободі виразу своєї особистості – суспільний тренд в Україні останніх років. Це спонукає звертання до історико-філософських зрізів світового і українського досвіду, як можливого фундаменту побудови державної ідеології і національної ідеї, що об'єднала б українське суспільство.

Якщо звернутися до основ, на яких стоїть демократія в розвинутих країнах, то найперше, в чому необхідно розібратись – яким чином і які ідеї державотворення втілювались в життя, і які з них показали себе найбільш продуманими. Вічне прагнення до ідеального суспільства, яке прослідковується червоною ниткою у всій світовій філософії, поступово знаходило в історії можливості до впровадження. Пошуки ідеалу є притаманним всім суспільствам в молодих пострадянських державах, де вважається, що концептуально виважена ідеологічно адекватна основа внутрішньої політики держави, що відповідає б специфічним рисам, які притаманні українському суспільству, його цінностям і баченням майбутнього, могла б вивести державу на новий рівень взаємодії із суспільством і зняти соціально-політичні напруження [14]. В політичній філософії Європи відомо багато імен мислителів, які займалися розробкою питань, які пов'язані із моделюванням «ідеальної» держави. Платон, говорячи про початок держави, в класичному творі «Держава» в другій книзі, припускає, що коли люди скупували того й того, тобто і чинили несправедливо, і страждали від несправедливості, тоді вони, коли вже не стало сили уникнути одного і дотримуватись іншого, вирішили, що доцільно буде домовитись між собою, аби не творити несправедливості й не страждати від неї. Так люди почали впроваджувати законодавство й укладати взаємні угоди, назвавши домовленості закону законними і справедливими. Постійно що-небудь потребуючи, багато людей збираються разом, щоб спільно жити й допомагати одне одному; таке об'єднане поселення ми називаємо державою [12].

Так в класичну філософію приходять розуміння держави як результат об'єднання людей заради спільного блага. Учень Платона, Аристотель, продовжує політичну проблематику в своєму творі «Політика». Для нього держава є утворенням ідеальним для існування людей. Він вважає, що всяка держава є певне об'єднання, а будь-яке об'єднання утворюється для певного щастя. Об'єднання, яке складається з більшої кількості сімей і задовольняє не тимчасові потреби, – це поселення. Тому найбільшою мірою природно, що поселення можна вважати за колонію сім'ї, а об'єднання, складене з більшої кількості поселень, є вже довершена держава, яка, так би мовити, досягла повною мірою самодостатнього стану й виникла для задоволення життєвих потреб, але існує

заради досягнення впорядкованого життя [2]. Аристотель звертається до природної складової соціального життя. Природа людини – бути політичною істотою: людина творить сім'ю, а на основі сім'ї створює державу.

Варто зазначити, що в працях Аристотеля виділяються дві відомі тенденції щодо шляху державотворення: держава з'являється як результат розширення сімейного співіснування людей (патріархальна теорія); у Платона ж значний акцент спочатку робиться на тому, що держава стає результатом спілкування людей між собою, зовнішні стосунки, що приводять до узгодження у відносинах із іншими сім'ями, що і приводить до об'єднання в державу в кінцевому рахунку (договірна теорія). Саме ці дві посилки осмислення суспільних процесів і держави лягли в основу більшості ідей стосовно утворення держави і легальності тієї чи іншої форми правління. Зокрема, перший, як показала історія, стане найбільш популярним і вживаним в історії філософської і політичної думки в якості виправдання монархічної форми правління і абсолютизму, а другий – в спробах аргументації демократичної форми правління і лібералізму.

В середні віки, теоцентрична модель світу, що ретельно вибудовувалась і захищалась середньовічними теологами, поставила проблему легітимізації влади, як такої і розробки нової системи обґрунтування монархічної влади короля, як похідної від влади Папи, що, в свою чергу, є представником Бога на землі. Виходячи із послань апостола Павла лише Бог може наділяти владою, бо «немає влади не від Бога». Тож зникає питання вибору, адже все вирішує Бог. В такому ж ключі читаються праці Августина, де держава і закон – те, що надане людині для стримування своїх грішних помислів, у вищому сенсі отримують трактування Церкви і Біблії. Церква повинна об'єднати всіх людей для вищого божественного блага під владою Божого закону.

Цікавим видається підхід до держави у Фоми Аквінського, який, стверджуючи, що влада – від Бога, разом із цим поділяв монархію на абсолютну і політичну, де політична монархія виглядає досить прогресивно, оскільки влада в ній регламентується законом. Первинним джерелом людської влади є суспільство, народ. Аквінат виправдовує непокору монархам – узурпаторам або таким, які грішать і примушують до грішних дій. Це в інтересах загальної користі і порядку. Закон – не результат свавілля монарха, і він повинен відповідати Закону Божому, заповідям, настановам Апостолів. Крім цього, в політичній монархії значну роль відіграють сеньйори, в тому числі і духовного сану, що також обмежує тиранічні тенденції монаршої влади.

В добу Відродження фактор закону ще більш посилюється. Це ми спостерігаємо вже в «Державці» Ніколо Макіавеллі. В контексті своїх настанов правителю, він розмірковує над становищем монарха і можливими перспективами з точки зору його легальності або легалізації. Він стверджує, що єдиновладдя запроваджується народом чи знаттю, залежно від того, яка сторона знайде для цього нагоду; якщо знатні бачать, що гору може взяти народ, вони починають оточувати всілякою пошаною когось зі своїх і роблять його Державцем, щоб під крилом його влади можна було виробляти що заманеться. Так само й народ, переконавшись, що не в змозі змагатися зі знаттю,

підносить когось зі своїх і обирає Державцем, щоб знайти в ньому собі оборону [7]. На думку Макіавеллі, передумовою для сильної централізованої держави повинно бути гарне законодавство, хороша армія, хороші союзники, компетентні та чесні виконавці, які повинні звертати увагу не на себе, а на державу.

Аналіз розвитку політичної філософії в період після Відродження неможливий без згадування імен Г. Гроція, Т. Гоббса, Дж. Локка, Ж.–Ж. Руссо. Саме плеяда цих мислителів створює фундамент для розвитку теорії республіки, що засновується на принципі суспільного договору. С. Волков наголошує на якості попередників Гуго Гроція: Ширрона (спроба створити систему моралі без допомоги богослов'я); Суареса (декларація незмінності природного закону, пізнання якого можливо навіть без божественної відвертості); Конна (дуалізм природного і позитивного права); Лагус (стадіальність розвитку природного права); Ольдендорга (цицероновське розуміння природного права) і Вінклера (первинність природного права в порівнянні з божественним) [3]. Порушуючи проблему внутрішньодержавного права, він пояснює виникнення держави, яке визначає як досконалий союз вільних людей, укладений заради дотримання права і загальної користі [6]. Наведене формулювання близьке за змістом до концепцій Аристотеля (державка як вища форма спілкування вільних людей) і Цицерона (державка як правове спілкування і захист загальної користі). Згідно Гроцію, об'єднання в державу відбувалося для спільного опору слабких насильству з боку сильних шляхом добровільного волевиявлення і безвідносно до божественного промислу [6]. Спеціальну увагу Гроцій приділяє питанню про право підданих чинити опір верхній владі або уповноваженим нею органам. Він вважає, що власні права і свободи підданих в даному відношенні припиняються після укладення угоди про встановлення державної влади. Після цього опір владі автор вважає злочинним, протиставляючи йому позитивний приклад непротивлення, відступу від якого можливі лише в випадку крайньої необхідності (тільки якщо монарх займається тотальним знищенням підданих) і за умови, що збройний опір не заповдіє найбільшого потрясіння державі і не приведе до загибелі багатьох невинних [3]. Приписи природного права не розходяться з божественною волею. Більше того, бог вимагає їх дотримання. Оскільки бог є творцем всього сущого, остільки він, вказує Гроцій, виступає і в ролі творця людської природи, з якої виникає природне право. Але саме людська природа визначає зміст останнього, а не довільний розсуд бога, тому що він не може зробити так, щоб явище суперечило своїй власній сутності.

В своїй моделі суспільного договору Т. Гоббс намагається виходити із поняття природного закону, який, як він вважає, є накреслене, або відшукане розумом, загальне правило, відповідно до якого людині забороняється робити те, що є згубним для її життя, або ж що позбавляє засобів для його збереження. Навіть державні закони не можуть бути зверхніми над законами природними. Людина не може відмовитися від права чинити опір тим, хто нападає на неї з метою позбавлення її життя, або бути позбавленою свободи, чи врешті–решт прав, які б дали змогу вибирати засоби, завдячуючи яким людина здатна захистити свою свободу, життя, приватну

власність. Тому, людина може і повинна протистояти тим, хто застосує до неї силу або прагне забрати у неї життя [5]. Це право, за Гоббсом, зберігається в громадянському суспільстві попри всеосяжну природу суспільного договору та всемогутню владу Левіафана. Щодо прав власності, то вони є чистим продуктом позитивного права і цілком контролюються сувереном [1].

Держава отримує дедалі більше ознак автономності та перебирає на себе широке коло функцій суверена. Але реально здійснює владні функції суверена персоніфікована особа або група осіб, влада в державі є абсолютною (але не тоталітарною). Це єдина можлива умова зберегти мир у суспільстві і приватну власність після війни всіх проти всіх [5].

Одним із головних елементів життя людини, в тому числі і в природному стані – є приватна власність. Саме приватна власність і зазіхання на базові цінності, як свобода і життя, може стати причиною війни всіх проти всіх, адже не існує права, до якого людина може апелювати при захисті себе. Це є однією з головних причин, чому люди мають відмовитися від природного стану та домовитися між собою задля створення громадянського уряду. В ситуації війни людина може знаходити однодумців, об'єднуватись із ними заради покарання своїх кривдників, після чого сторона, що виграв, створює уряд і систему права для встановлення своєї влади більшістю. Локк припускає можливість ситуації, коли суверен став тираном, а закони стали недієздатними та розмитими. У зв'язку з цим люди не можуть апелювати до законів, підривається принцип самозбереження. Тиран ставить себе на вищий щабель, ніж закон природи і оголошує війну народу. У такому випадку, вказує В. В. Гаджиев, люди можуть прийняти оборонну позицію і наважитися на революцію, оскільки вони знову опиняються в природному стані, у якому за законам природи вони можуть убивати [4]. Іншими словами, головною діяльністю суверена є захист власного народу та його майна та виконання законів. Коли ці функції не виконуються і суверен діє не в інтересах свого народу, то народ має право повстати на підставі невиконання суспільного договору між народом та владою.

Розглядаючи відомі теорії суспільної угоди можемо прийти до висновку, що всі ці теорії, окрім, до певної міри, теорії Жан-Жака Руссо, були досить ідеалістичними проєктами. Так Руссо припускав наявність природного права і свободи в період існування так званого «природного стану». В результаті періоду свавілля і не організованості виникає потреба в об'єднанні суспільства, і це об'єднання скріплюється суспільною угодою в результаті якої створюється держава. В цій ситуації верховним сувереном залишається суспільство, а держава залишаючись вторинною відносно суспільства, стає деякою надбудовою над об'єднаним суспільством. Ця надбудова необхідна лише для утилітарних потреб цього суспільства, є певним інфраструктурним придатком, мета якого задоволення потреб суспільства. На нашу думку, такий підхід, який демонструє Ж.-Ж. Руссо – є надзвичайно наближений до суто раціоналістичного. Треба відмітити, що процес віддалення держави від Бога паралельно супроводжується в політичній філософії заміщенням волі Бога волею Людини. У праці Ж.-Ж. Руссо «Про суспільний договір або принципи

політичного права» спостерігається повне відсікання держави від Бога. Держава стає інституцією, створеною людьми для блага людей. А тому, мета держави – якомога повніша реалізація прав і свобод громадян. Держава – результат, таким чином, угоди людей, в її основі лежить добровільне об'єднання людей. Це об'єднання або суспільство і є носієм суверенітету. Правителі виступають в ролі управителів, які повністю підзвітні суспільству, що їх поставило. Головним регулятором взаємин в суспільстві в цілому, між суспільством і державою є закон. Ідея сучасного ідеалу демократичного договору між суспільством і державою, як бачимо, бере свій початок із доби Відродження і Просвітництва у зв'язку із раціоналізацією цього процесу.

Таким чином, починаючи із XVII століття, в Західній державотворчій традиції виділилися два основних погляди на державу, як суспільний договір: перший, консервативний (патріархальний) – держава є результатом об'єднання окремих індивідуумів для загального блага із монархом на чолі, де монарх обіймає всю повноту влади і суверенітету (Т. Гоббс), де лише у випадку зазіхання на природні права (або закони), на життя і свободу можлива непокоря правителю; ліберальний – держава є результатом об'єднання груп людей для загального блага, де громадянин частково втрачає свій суверенітет, але, натомість, отримує захист природних прав і власності, шляхом встановлення чітко означених і загально узгоджених законів, де правитель діє в чітких рамках цих законів, повністю підзвітний громадськості.

В історії нашої держави найбільш відповідним і традиційним в контексті теорій державотворення і суспільного договору є звертання до творчості Станіслава Оріховського (Роксолана) і Феофана (або Теофана) Прокоповича. Обидва мислителі зосереджували увагу на питаннях суспільного блага, природного права і договірним умовам утворення держави. До певної міри, протилежність думок Ст. Оріховського і Ф. Прокоповича в нашій традиції можна в деякій мірі порівняти із Дж. Локком і Т. Гоббсом в британській традиції. Часто, вчення Ст. Оріховського протиставляють Ніколо Макіавеллі, адже і в першому і в другому випадках мислителі звертаються до реальних правителів, але на доволі різних позиціях. Оріховський виступає більшим ідеалістом, натомість Макіавеллі є реалістом. Спільним є сприйняття як першим так і другим мислителями аристократії, як такої, що звертає увагу лише на власні інтереси. Ст. Оріховський пропагував і розвивав ідеї природного права, вважаючи, що воно – вище від людських законів, тому закони в разі потреби можна змінювати. Добробут, злагода і спокій у державі будуть тоді, коли люди житимуть у згоді відповідно до законів природи [9]. Погляди Ст. Оріховського на служіння спільному благу особливо яскраво виявилися у «Наученні», де він радить королеві дбати, насамперед, про благо народу, яке виступає в нього як найвищий закон держави. Мислитель стверджує, що король призначений для держави, а не держава для короля, а тому він повинен діяти в межах закону. Застосовуючи античні та ренесансно-гуманістичні ідеї, він перевагу надає вродженій спільності людей до суспільного життя. Мета держави – гарантування прав і добробуту індивіда, але у громадянина більше обов'язків перед державою,

його діяльність повинна спрямовуватися передусім на інтереси держави і суспільства. Саме в цьому відмінність його поглядів на ідею індивідуальної свободи порівняно з ідеями, які висловлювали мислителі західної Європи, де інтереси спільного блага меншою мірою обтяжували особисту свободу громадян. Ст. Оріховський наголошує, що король, є ніби сторожем держави. Бо сторож жодну річ з того, що стереже, не може назвати своїм. Інакше він не сторож цих речей, а господар. Так само не давай підстав зазіждити тебе у пожадливості, навпаки, вселяй у них надію на щедрість. Другий шлях, який викликає велику доброзичливість підлеглих до правителів, – це твоя ласка до тих, хто тебе оточує. Ця настанова є вельми важливою [10]. Мислитель цінував справедливість і вважав, що вона можлива у суспільстві лише за умови рівності усіх громадян стосовно права. В теорії держави обґрунтовує ідею станової монархії, обмеженої законом, що вище від короля і править державою; залежність правителя від права, обов'язок оборони права і закону. Мислитель вибудовує тріаду «право – віра – справедливість», його погляди еволюціонували від християнської ідеї рівності всіх перед Богом до визнання рівності всіх перед законом. Він сам є правителем вільної держави, але мовчазним, сліпим і глухим. Завдяки йому обирається одна людина, яку ми звемо королем, який є вустами, очима й вухами закону. Р. Множинська підкреслює, що, таким чином, одноосібно керувати державою монарх не може, має мати вірних помічників, порадників, сенат [8]. До державної служби не можна допускати людей нікчемних і запламованих. Із вище зазначеного бачимо, що Ст. Оріховський виразно й постійно протиставляє конституційну, гуманну монархію тиранічній, і це стане згодом традиційним при осмисленні ролі правителя українськими філософами, ідеологами.

Проблематика творів Феофана Прокоповича перегукується з ідеями Ст. Оріховського, разом із цим проявляють інший вектор державотворення – монархоцентричний. Знаходячись на службі у Петра Першого, Ф. Прокопович, отримавши в свій час блискучу європейську і українську освіту, звертає свою працю на користь існуючої монархії, прагнучи побудувати ідеологічний фундамент для абсолютизму, якого домагався Петро Перший для себе і своїх спадкоємців. Наслідуючи думкам Гроція, Локка і Гоббса щодо суспільного договору, як основи держави, вочевидь віддає перевагу Т. Гоббсу і веде лінію на виправдання абсолютизму.

Ф. Прокопович у «Правді волі монаршої» намагається довести, що самодержавний володар не повинен дотримуватися людського закону, тим паче поставати перед судом за його порушення, однак, не може діяти проти Божих настанов. Проте, навіть в такому випадку – самому тільки Богу відповідальний, а не людським законам і судам: «Ведаем сие во–первых от естественного разума: понеже бо нарицается и есть верховная, высочайшая и крайняя власть, то како может законам человеческим подлежать; аще бы подлежала, не была бы верховная... Может Монарх Государь законно повелевать народу, не только все, что к знатной пользе отечества своего потребно, но и все, что ему не понравится; только бы народу не вредно и воли Божией не противно было. Сему же могуществу его основание есть вышеупомянутое, что народ правительской воли

своей совлеклся пред ним и всю власть над собою отдал ему...» [13].

Висновки. Таким чином, теорія суспільного договору в різні періоди містила в собі різні акценти. Античність, по–перше, вирізняє недостатнє усвідомлення відмінності між суспільством і державою, ці поняття іноді навіть можуть трактуватись як тотожні, або взаємозамінні. По–друге, акцент на притаманній людській природі комунікації в вигляді обговорень і домовленостей, як основи будь–якого об'єднання. По–третє, розуміння держави, як результату соціального процесу, як етапу розвитку суспільства, припущення патріархальної і договірної моделі створення держави і закону, як основи державного об'єднання. Середньовіччя розвиває патріархальну теорію, де місце батька займає Бог, материнський статус отримує Церква, а суспільство – діти. Середньовічна держава, в цьому процесі переймає цю модель, де представником, помазаником виступає монарх, який, проте, повинен діяти в рамках моральних приписів Божого слова, його діяльність регламентована не суспільним контролем, а лише Богом і Церквою. Закон, в цьому випадку, відіграє значення лише в напрямі регулювання діяльності підлеглих монархом, тому не може рахуватись, як основа суспільного договору. Відродження пропонує нам тенденцію десакралізації особи монарха і держави. Політична філософія звертається до розуміння необхідності певного суспільного консенсусу, можливо ситуативного, який відповідає лише інтересам еліти. Монарх не може не спиратись на аристократичну меншість або на народну більшість, тому повинен передбачати фактори дестабілізації в суспільстві, діючи виключно в інтересах утримання своєї влади. Новий час і просвітництво приносять найбільш плідні ідеї: фактично повна десакралізація влади, суспільний контракт, який перетворюється на загальнообов'язаний закон (Конституція, Велика Хартія, Білль про права), як основа існування держави, де правитель визнається управлінцем на користь суспільної більшості, залежить від волі суспільства і свою діяльність регламентує законом і настановами більшості.

Українська традиція політичної думки також відповідала загальним тенденціям часу, цілком вписуючись в європейський контекст. Специфічними рисами можна назвати певну ідеалізацію теорії суспільного договору, де не приватна власність стає базовим фундаментом, а нормативні приписи «правди» і «справедливості» яка у Ст. Оріховського отримує суто гуманістичне бачення, а у Ф. Прокоповича виступає апологією самодержавства.

Список використаних джерел

1. Антонович М. М. Еволюція поняття прав людини та проблема їх класифікації / Антонович М. // Наукові записки. Т.45. Політичні науки. – С.9–16. – Режим доступу: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/2744/Antonovych_Evolutsiia_poniattia_prav_liudyny.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
2. Арістотель. Політика / Арістотель. – К.: Основи, 2000. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/aristotle/arist02.htm>.
3. Волков С. Рационалистическая интерпретация теории естественного права в трактате Гуго Гроция «О праве войны и мира» / С. Волков // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. – 2009. – Вип.12. – С.152–160. – Режим доступу: <https://elibrary.ru/item.asp?id=21085970>.
4. Гаджиев В. В. Еволюция понятия суспільного договору (Гоббс, Локк, Руссо) / В. Гаджиев // Гуманітарні студії: зб. наук. пр.

– 2013. – Вип.20. – С.28–35. – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/gums_2013_20_6.pdf.

5. Гоббс Томас. Левіафан або суть будова і повноваження держави церковної та світської / Томас Гоббс. – Режим доступу: http://shron1.chtyvo.org.ua/Thomas_Hobbes/Leviafan_abo_Sut_budova_i_povnovazhennia_derzhavy_tserkovnoi_ta_svitskoi.pdf.

6. Гроцій Г. О праве войны и мира / Г. Гроций. – Режим доступу: <http://www.civisbook.ru/files/File/Groziy.Kn1.pdf>.

7. Мак'явеллі, Нікколо. Флорентійські хроніки. Державець / Пер. з іт. А. Перепаді. – Харків: Фоліо, 2007. – 511 с. – Режим доступу: <http://aps-m.org/wp-content/uploads/2017/03/Derzhavets.pdf>.

8. Множинська Р. В. Станіслав Оріховський і Теофан Прокопович: контроверсійність поглядів на ідеальну форму державного правління / Р. В. Множинська // Мультиверсум. Філософський альманах: 36. наук. пр. – К., 2008. – Вип.76. – С.160–170.

9. Остапчук Г. О. Проблема русинської державності в бездержавні часи Ст. Оріховського / Г. О. Остапчук // Гілея: науковий вісник. – 2015. – Вип.103. – С.195–198. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2015_103_55.

10. Оріховський Ст. Научення королеві польському Сигізмунду – Августину. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/human/hum04.htm>.

11. Остапчук. Оріховський–Роксолан С. Листи // ІЗБОРНИК. Історія України IX–XVIII ст. Першоджерела та інтерпретації, 2002. – Режим доступу: http://izbornyk.org.ua/old14_16/old14_08.htm.

12. Платон. Держава / Платон. – К.: Основи, 2000. – С.358. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/plato/plat02.htm>.

13. Феодан Прокопович. Правда воли монаршей в определении наследника державы своей. – М., 1726. 1722 г. – Режим доступу: <http://museumreforms.ru/load-document/nojs/13642>.

14. Ярош О. М. Політичний ідеал і національна ідея в Україні / О. М. Ярош // Актуальні проблеми філософії та соціології. – 2017. – Вип.17. – С.146–148. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprfc_2017_17_40.

References

1. Antonovych M. M. Evolucija ponjattja prav ljudynta ta problema i'h klasyfikacii' / Antonovych M. // Naukovi zapysky. T.45. Politychni nauky. – S.9–16. – Rezhym dostupu: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/2744/Antonovych_Evolutsiia_poniattia_prav_ljudyny.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

2. Aristotel'. Polityka / Aristotel'. – К.: Osnovy, 2000. – Rezhym dostupu: <http://litopys.org.ua/aristotle/arist02.htm>.

3. Volkov S. Racionalisticheskaja interpretacija teorii estestvennogo prava v traktate Gugo Grocija «O prave vojny i mira» / S. Volkov // Aktual'ni problemy vitchyznanoi' ta vsesvitn'oi' istorii'. – 2009. – Vyp.12. – S.152–160. – Rezhym dostupu: <https://elibrary.ru/item.asp?id=21085970>.

4. Gadzhijev V. V. Evolucija ponjattja suspil'nogo dogovoru (Gobbs, Lokk, Russo) / V. Gadzhijev // Gumanitarni studii': zb. nauk. pr. – 2013. – Vyp.20. – S.28–35. – Rezhym dostupu: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/gums_2013_20_6.pdf.

5. Gobbs Tomas. Leviafan abo sut' budova i povnovazhennja derzhavy cerkovnoi' ta svits'koi' / Tomas Gobbs. – Rezhym dostupu: http://shron1.chtyvo.org.ua/Thomas_Hobbes/Leviafan_abo_Sut_budova_i_povnovazhennia_derzhavy_tserkovnoi_ta_svitskoi.pdf.

6. Grocij G. O prave vojny i mira / G. Grocij. – Rezhym dostupu: <http://www.civisbook.ru/files/File/Groziy.Kn1.pdf>.

7. Mak'javelli, Nikkolo. Florentijs'ki hronichky. Derhavec' / Per. z it. A. Perepadi. – Harkiv: Folio, 2007. – 511 s. – Rezhym dostupu: <http://aps-m.org/wp-content/uploads/2017/03/Derzhavets.pdf>.

8. Mnozhyns'ka R. V. Stanislav Orihovs'kyj i Teofan Prokopovych: kontroversijnist' pogljadiv na ideal'nu formu derzhavnogo pravlinnja / R. V. Mnozhyns'ka // Mul'tyversum. Filosofs'kyj al'manah: Zb. nauk. pr. – К., 2008. – Vyp.76. – С.160–170.

9. Ostapchuk G. O. Problema rusyns'koi' derzhavnosti v bezderzhavni chasy St. Orihovs'kogo / G. O. Ostapchuk // Gileja: naukovyj visnyk. – 2015. – Vyp.103. – С.195–198. – Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2015_103_55.

10. Orihovs'kyj St. Nauchennja korolevi pol's'komu Sygizmundu – Avgustynu. – Rezhym dostupu: <http://litopys.org.ua/human/hum04.htm>.

11. Ostapchuk. Orihovs'kyj–Roksolan S. Lysty // IZBORNYK. Istorija Ukrai'ny IX–XVIII st. Pershodzherela ta interpretacii', 2002. – Rezhym dostupu: http://izbornyk.org.ua/old14_16/old14_08.htm.

12. Platon. Derzhava / Platon. – К.: Osnovy, 2000. – С.358. – Rezhym dostupu: <http://litopys.org.ua/plato/plat02.htm>.

13. Feofan Prokopovich. Pravda voli monarshej v opredelenii naslednika derzhavy svoej. – М., 1726. 1722 g. – Rezhym dostupu: <http://museumreforms.ru/load-document/nojs/13642>.

14. Jarosh O. M. Politychnyj ideal i nacional'na ideja v Ukrai'ni / O. M. Jarosh // Aktual'ni problemy filosofii' ta sociologii'. – 2017. – Vyp.17. – С.146–148. – Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprfc_2017_17_40.

Kostrjukov S. V., Doctor of Philosophy, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Civil, Economic and Environmental Law, State University «National Mining University» (Ukraine, Dnipro), kostrjukov2610@ukr.net

Theories of social contract: European and Ukrainian contexts

The problem of the presence in the Ukrainian political and philosophical context of the theory of social contract is considered. Historical-philosophical and comparative methods for the study of scientific theories and those that took place in the European political and philosophical space, as well as the analysis of scientific literature, were applied. The purpose of this article is to study the achievements of European philosophers during the periods of Antiquity, Middle Ages, Renaissance, Enlightenment, as well as to identify relevant trends in understanding the problem of the emergence of the state on the basis of a social contract in the history of social and political thought in Ukraine. The author concluded that, depending on the periods of development of the European theory of social contract, the concept itself, the vision of such an agreement changed. The presence of relevant tendencies in the Ukrainian political philosophy, in particular, in the political and philosophical heritage of St. Orykhovskij and F. Prokopovich. It is shown that the specificity of Ukrainian socio-political thought is its idealism: not private property becomes the basic foundation of the theories of social contract, but the concepts of «truth» and «justice» which in St. Orykhovskij receives a purely humanistic vision, and F. Prokopovich acts as an apology for autocracy.

Keywords: theory of social contract, natural law, law, democracy, state.

* * *

УДК 793.3:[37.015.31:7–053.4/6«20»

Гашенко К. І.,
викладач кафедри хореографії, Відокремлений
підрозділ Миколаївської філії Київського
Національного університету культури і мистецтв
(Україна, Миколаїв), katrusyaka@gmail.com

Класичний танець як один із засобів естетичного виховання дітей нового покоління XXI століття

Розкривається тема про особливе виховання дітей «нового» покоління XXI століття. Про їх відношення до навколишнього світу. Внесок батьків у фізичний і естетичний розвиток своїх дітей. Наведені приклади як мистецтво класичної хореографії має значні можливості у вихованні дитини і як вони впливають на майбутнє дітей.

Ключові слова: хореографія, виховання дитини, культура та естетика у поведінці.

Найголовніше у вихованні нового покоління – розвивати духовний світ, привчати дитину до активної роботи думки і совісті, до засвоєння та переосмислення естетичних і загальнолюдських цінностей.

Важливе місце у виховному процесі посідає проблема всебічного та гармонічного розвитку особистості. І це можливо зробити через мистецтво хореографії.

Класичний танець завжди вважався основою хореографії, еталоном вищої хореографічної школи і звичайно ж одним із засобів естетичного виховання.

Завдяки цьому напрямку хореографії викладачам вдавалося прищепити дітям любов до балету, до